

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук,
професора кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний
університет імені Григорія Сковороди»
Харченко Наталії Валентинівни
на дисертацію Бондарчук Оксани Юріївни
«Генеza сором'язливості у дітей дошкільного віку»,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 053 – психологія

1. Актуальність теми дисертаційної роботи. Феномен сором'язливості особистості є предметом дослідження багатьох наукових сфер. Однак, на сьогодні відсутні спеціальні дослідження, які б включали різнобічні аспекти вивчення генези сором'язливості особистості, зокрема у дошкільному віці, що зумовлює нагальну потребу поглибленого вивчення цієї теми. Слід віддати належне О.Ю. Бондарчук за вибір теми і звернення до дослідження проблеми з метою поглиблення знань щодо генези сором'язливості у дітей дошкільного віку та визначення специфічних особливостей вияву означеного психологічного утворення на різних етапах розвитку особистості дошкільника. Недостатньою буде констатація того, що обрана для дослідження проблема є актуальною. Вона стосується кола значущих для українського соціуму питань, оскільки політичні та соціально-економічні події в країні, які внесли суттєві корективи в освітню та виховну сфери життєдіяльності суспільства, позначалися й на психологічному здоров'ї дошкільників, які дедалі більше виявляють невпевненість у власних діях, тривожність, боязливість, соціальну відстороненість, замкнутість, що може детермінувати розвиток сором'язливості дитини у майбутньому. Відтак, висловлені аргументи переконують в актуальності та своєчасності дисертаційного дослідження О.Ю. Бондарчук, предметом якого обрано генезу сором'язливості у дітей дошкільного віку.

2. Наукова новизна одержаних результатів та практична цінність результатів дослідження. Зміст дисертаційного дослідження, його анотація, публікації О.Ю. Бондарчук з теми дослідження дозволяють зробити висновок

про те, що отримані дисертанткою основні положення і результати дослідження, які визначають наукову новизну дисертації, сформульовані нею самостійно і віддзеркалюють особистий внесок Оксани Юрїївни у галузь психологічних знань. Варто відзначити високий теоретико-методологічний рівень дослідження, за результатами проведення якого дисертантці вдалося отримати нові наукові здобутки, зокрема, *вперше* висвітлити змістовно-смысловий контекст понять «сором'язливість дошкільника» та «соромливість дошкільника»; дослідити особливості генези сором'язливості у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку, теоретично та практично довести, що сором'язливість є психологічним утворенням особистості, що виникає у дошкільному віці, емпірично визначити складові сором'язливості особистості дошкільного віку; розкрити специфіку процесу розвитку сором'язливості й особливості її прояву в період молодшого, середнього та старшого дошкільного віку. Дисертанткою виокремлено критерії, показники та рівні розвитку сором'язливості у дітей дошкільного віку.

Цінними для психологічної науки, зокрема, психології розвитку дитини дошкільного віку, є встановлені й описані дисертанткою специфічні вікові особливості генези сором'язливості у дітей дошкільного віку, а саме: у молодших дошкільників – систематичні емоційні вияви, у середньому дошкільному віці – ситуативні емоційні вияви, у старших дошкільників – емоційно-поведінкові вияви у вибіркових соціальних ситуаціях.

Представлений у дисертації зміст програми профілактики та корекції сором'язливості у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку є достатньо науково і практично інформативним, чітко структурованим, таким, що відображає логіку психологічно коректного впливу на особистість дитини. Позитивним результатом запровадження Програми (як можна спостерігати з даних контрольного експерименту) стало зниження сором'язливості у дошкільників та формування у них конгруентної поведінки. Розроблена дисертанткою трикомпонентна модель психологічного супроводу зниження сором'язливості дошкільника (Рис. 3.1., с. 130) дозволила О.Ю. Бондарчук

наочно презентувати динамічний аспект зменшення сором'язливості у дітей дошкільного віку. Модель відтворює алгоритм і напрями роботи дитячого психолога з подолання сором'язливості у дошкільників, а саме: корекційна робота психолога з дошкільниками; профілактична діяльність психолога з батьками; просвітницька робота психолога з вихователями закладів дошкільної освіти щодо зниження сором'язливості у дітей молодшого, середнього і старшого дошкільного віку.

Вагомим науково-методичним продуктом дисертаційного дослідження стали розроблені Оксаною Юрївною методичні рекомендації для батьків, працівників закладів дошкільної освіти та фахівців психологічної сфери, зміст яких розкриває основні науково-практичні позиції щодо усунення сором'язливості у дітей дошкільного віку в умовах сім'ї та закладу дошкільної освіти.

Вважаємо, що положення наукової новизни та практичного значення отриманих результатів дослідження сформульовані коректно, їх кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

3. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації, забезпечується кількома позиціями: по-перше, глибоким науковим аналізом вітчизняних та зарубіжних теорій, концепцій, підходів до проблеми дослідження; по-друге, опрацюванням достатньої кількості літературних джерел досліджуваної проблеми (259 найменувань, з них 37 – іноземною мовою); по-третє, проведенням емпіричних дослідженням. Усього в експерименті взяли участь 211 дітей дошкільного віку, які виховуються у закладах дошкільної освіти. Застосований комплекс адекватних меті і завданням емпіричного дослідження методів дослідження та репрезентативна вибірка досліджуваних у комплексі забезпечили достовірність отриманих у ньому результатів та зроблених на їх основі висновків.

Відзначаємо гарну структурованість роботи, логічність викладу дослідницької інформації, якісне оформлення наукового апарату роботи,

обґрунтованість та доцільність використання загальнонаукових як теоретичних, так і емпіричних методів дослідження сором'язливості у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку. Використані емпіричні методи відповідають меті та завданням дослідження.

4. Оцінка змісту та завершеності дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. У *вступі* обґрунтовано актуальність обраної для дослідження теми, науково коректно сформульовано мету, яка корелює з темою та конкретизується у завданнях, окреслено об'єкт та предмет роботи, описані методи дослідження.

У першому розділі *«Теоретико-методологічні засади дослідження сором'язливості у дітей дошкільного віку»* вичерпно проаналізовано погляди та концепції зарубіжних і вітчизняних вчених на поняття сором'язливості, її види та характерні відмінності від сорому й соромливості, які мають схожі фізіологічні прояви. Визначено соціально-психологічні умови розвитку сором'язливості особистості та особливості її становлення у дошкільному віці, до яких дисертантка відносить, зокрема, авторитарний стиль виховання, незацікавленість емоційними потребами дитини, занадто завищені очікування від дошкільника, занижену самооцінку дитини, недостатній рівень розвитку соціальних навичок, наявність страхів. Визначено змістове навантаження та критерії (самооцінка; комунікативність та дієвість; соціальний та опосередкований страх; потреба у зовнішній підтримці) сором'язливості у дітей дошкільного віку.

Другий розділ *«Емпіричне дослідження генези сором'язливості у дітей дошкільного віку»* присвячено обґрунтуванню методологічного інструментарію, який використовувався для діагностики сором'язливості у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку. Дисертанткою обґрунтовано критерії, показники та рівні розвитку сором'язливості дошкільників.

За результатами констатувального експерименту Оксаною Юрїївною встановлено, що сором'язливість більшості дітей дошкільного віку співвідноситься

з високим чи середнім рівнями. Дошкільникам із високим і середнім рівнями розвитку сором'язливості притаманні такі характерні особливості: низька самооцінка, невпевненість та інтровертованість поведінки, вибіркоче або цілковите уникання соціальної взаємодії, низький рівень комунікативних навиків, негативне підозріле ставлення до зовнішньої підтримки.

Цінним для психологічної науки є виявлені автором дослідження специфічні характеристики прояву сором'язливості на кожному з етапів дошкільного дитинства, які дозволяють простежити генезу цього психологічного утворення.

З огляду на здійснений теоретико-емпіричний аналіз логічним є третій розділ дисертації *«Психологічний супровід зниження сором'язливості у дітей дошкільного віку»*, в якому О.Ю. Бондарчук презентує теоретично обґрунтовану програму профілактики та корекції сором'язливості у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку. Заслуговує на увагу деталізований опис розроблених дисертанткою профілактичних та корекційних програм, призначених для роботи з дітьми, їхніми батьками, вихователями закладів дошкільної освіти й упроваджувалися упродовж трьох років.

Ефективність програми профілактики і корекції сором'язливості у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку підтвердилась у процесі повторного аналізу, який здійснювався з метою вивчення рівнів виявлення сором'язливості у дошкільників на кожному з етапів впровадження програми та після завершення формуального експерименту. За результатами формуального експерименту було встановлено, що реалізована впродовж трьох років програма сприяла позитивній динаміці, зафіксованій в експериментальній групі. Динамічні зміни відбулися в ініціативності дошкільників ($\chi^2_r = 0,019$; при $p < 0,05$); у збільшенні інтересу дітей до взаємодії з однолітками ($\chi^2_r = 0,000$; при $p < 0,05$), у потребі дітей в зовнішній підтримці дошкільників ($\chi^2_r = 0,000$; при $p < 0,05$), яку сором'язливі дошкільники менше розцінюють як щось небезпечне, що загрожує їхній життєдіяльності. Дієвість програми підтвердилась також статистично значимими даними, отриманими за

показниками соціальних страхів: самотності, нападу та агресії, незнайомих людей, дорослих, друзів, однолітків, батьків.

Завершується робота достатньо ґрунтовними, логічними і вичерпними висновками, які узагальнюють з зміст дисертаційної роботи і в яких сформульовано основні результати дисертаційного дослідження.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, стверджуємо, що в ході виконання дослідження мета дисертаційної роботи була досягнута, дослідницькі завдання реалізовані й досягнуті. Отже, дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

5. Значення одержаних результатів для науки й практики та рекомендації щодо їх можливого використання. На наш погляд, дисертаційне дослідження характеризується теоретичною та практичною значущістю для психологічної науки й практики. Результати проведеного дослідження можуть бути використані: у подальших теоретичних та емпіричних дослідженнях проблеми сором'язливості особистості; у консультативній, тренінговій та просвітницькій діяльності при розв'язанні завдань діагностики й розвитку особистості в процесі її вікового зростання; у використанні практичними психологами апробованих психодіагностичних методик для вивчення сором'язливості дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку; у процесі фахової підготовки майбутніх психологів у закладі вищої освіти, зокрема під час викладання освітніх компонент: «Психологія розвитку та вікова психологія», «Психологія дитинства», «Педагогічна психологія», «Консультативна психологія», «Сімейна психологія».

6. Повнота викладення наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертаційної роботи викладено в 7-ми одноосібних наукових статтях і тезах автора, серед яких: 1 – у фаховому наукометричному виданні України, 2 – у вітчизняних фахових виданнях, 2 – у міжнародних фахових виданнях, 2 – у збірниках матеріалів наукових конференцій. Основні положення дисертації представлені на 10-ти зарубіжних та вітчизняних наукових конференціях, які

відбулися в таких країнах, як Нідерланди, Італія тощо. Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертаційного дослідження, характер статей дисертантки, в яких відображено положення дисертації та результати проведених досліджень, повною мірою розкривають дослідницьку проблему генези сором'язливості у дітей дошкільного віку. Загалом вважаємо, що дисертація пройшла належну апробацію.

Таке представлення результатів наукової роботи є достатнім. Кількість публікацій, обсяг, якість, повнота висвітлення результатів та розкриття змісту дисертації відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167. Зазначені публікації повною мірою висвітлюють основні наукові положення дисертації.

7. Відповідність змісту анотації основним положенням дисертації.

Ознайомлення з текстом анотації дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом вона відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167. У тексті анотації відображено основні положення та результати здійсненого О.Ю. Бондарчук дисертаційного дослідження, зазначені ключові слова, що відповідають основному змісту наукової праці. Наголосимо, що зміст анотації та основні положення дисертації є ідентичними.

8. Відомості про дотримання принципів академічної доброчесності.

Порушень принципів академічної доброчесності в змісті дисертації не виявлено.

9. Дискусійні положення, зауваження, побажання.

Позитивно оцінюючи здобутки дисертантки, вважаємо за необхідне висловити положення, урахування яких, на нашу скромну думку, підсилили б дисертаційну роботу.

1. Висвітлюючи актуальність дисертаційного дослідження, автор обґрунтовує вибір теми «відсутністю у наукових позиціях єдиного чіткого визначення поняття сором'язливості та спеціальних досліджень, які б включали різнобічні аспекти вивчення сором'язливості особистості у дошкільний віковий період» (с. 18). На нашу думку, це вагомі аргументи, які засвідчують своєчасність порушення дисертантом проблеми. Проте хотілося б, щоб дисертантка дещо конкретизувала кілька позицій на відзначення актуальності дослідження, а саме: 1. Які власне «різнобічні аспекти сором'язливості» потребували вивчення? 2. Які існуючі у психологічній науці й дошкільній практиці суперечності зумовили вибір теми дослідження «Генеza сором'язливості у дітей дошкільного віку»?

2. Вважаємо, що дуже лаконічно і скромно описана у вступі наукова новизна дослідження. На нашу думку, дослідження містить вагомі наукові результати, які досягнуті Оксаною Юрїівною, але не зазначені нею в науковій новизні. Доповнимо, що в результаті здійсненого дослідження здобувачеві також вдалося *вперше* визначити теоретико-методологічні підходи до здійснення профілактики і корекції сором'язливості у дітей молодшого, середнього і старшого дошкільного віку; розробити й апробувати модель психологічного супроводу зниження сором'язливості у дошкільників (с 130); *набуло подальшого розширення знання* про взаємозв'язки сором'язливості з емоційною, комунікативною та поведінковою сферами особистості дошкільника; *дістали подальший розвиток* підходи до вивчення генези сором'язливості у дітей дошкільного віку.

3. У теоретичній частині роботи Оксаною Юрїівною здійснено ґрунтовний аналіз досліджуваної проблеми. У ньому простежується авторське бачення об'єкта вивчення. Тому, результатом узагальнення теоретико-методологічних підходів могла би стати теоретична модель становлення сором'язливості у дітей дошкільного віку, на рівні якої можна було б представити ті чи ті характеристики досліджуваного феномена. Але, на жаль, така модель відсутня.

4. Надзвичайно цінну інформацію отримуємо з досліджених і описаних автором психологічних особливостей розвитку сором'язливості у дітей дошкільного віку. Проте, вважаємо, що дисертаційне дослідження могли б значно посилити відомості про гендерні відмінності в розвитку сором'язливості дітей дошкільного віку. Прошу Оксану Юріївну висловити наукову позицію стосовно доцільності/недоцільності врахування гендерного аспекту при діагностиці, профілактиці та корекції сором'язливості у дітей дошкільного віку.

5. На нашу думку, виконане дисертаційне дослідження не вичерпує всіх його аспектів. На жаль, дисертанткою не передбачені перспективи подальших наукових розвідок. Будь-ласка, поясніть, у чому Ви вбачаєте перспективи подальших досліджень.

Проте, хочемо зауважити, що висловлені нами зауваження і пропозиції не знижують науковий рівень дисертаційної роботи, не зменшують її теоретичне та практичне значення, не впливають на загальну позитивну оцінку. Висловлені нами позиції мають переважно характер побажань щодо подальших досліджень проблеми сором'язливості у дітей дошкільного віку. Відтак, є всі підстави констатувати, що дисертаційне дослідження О.Ю. Бондарчук здійснене на високому науково-практичному рівні, вирізняється науковою новизною, має теоретичне та практичне значення та є вагомим внеском у розуміння генези й специфіки прояву сором'язливості у дітей дошкільного віку.

10. Загальний висновок. Дисертаційна робота на тему «Гене́за сором'язливості у дітей дошкільного віку» поглиблює існуючі знання психологічної науки, зокрема, є суттєвим внеском у вирішення проблеми розвитку сором'язливості особистості у дошкільному віці та розширює знання про теоретико-методологічні підходи до вивчення специфіки розвитку сором'язливості в дошкільному дитинстві, про використання методів, засобів та прийомів профілактики і корекції сором'язливості у дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку.

Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею рівня PhD., в якій отримані нові науково обґрунтовані та

практично цінні результати, що вирішують актуальну наукову проблему вивчення генези та рівня вияву сором'язливості в особистості дошкільного віку. Презентовані результати впровадження програми профілактики та корекції сором'язливості дітей молодшого, середнього та старшого дошкільного віку.

Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота викладу в опублікованих працях повністю відповідають вимогам до дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Вважаємо, що дисертаційна робота на тему «Генеза сором'язливості у дітей дошкільного віку», представлена на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія, відповідає всім вимогам Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167 щодо дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, а її автор – Бондарчук Оксана Юріївна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія.

Офіційний опонент:

доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології і педагогіки
дошкільної освіти
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет
імені Григорія Сковороди»

Підпис: Н.В.Харченко
Засвідчує:
Нач. В.Олександрович А.М.Олександрович